

РОЛЬ МОВНО-ВИРАЖАЛЬНИХ ЗАСОБІВ У ОПИСАХ ПРИРОДИ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО Й ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ

THE ROLE OF EXPRESSIVE LINGUISTIC MEANS IN THE LANDSCAPE DESCRIPTIONS BY I. NECHUI-LEVYTSKY AND SOME FEATURES OF HIS WRITING STYLE

Карпінська Л.Л.,
викладач кафедри іноземних мов
Одеської національної академії харчових технологій

Статтю присвячено лінгвістичному аналізу літературного стилю І. Нечуя-Левицького. Розглянуто характерні риси описів природи з його окремих повістей. Визначено функції використовуваних стилістичних засобів і роль пейзажу в розкритті авторського задуму. Показано схожість описів природи І. Нечуя-Левицького з особливостями літературного фольклорного жанру. Виділено загальні риси його літературних пейзажів і картин художників-пейзажистів.

Ключові слова: пейзаж, контури, порівняння, епітет, повтор, фольклор.

Статья посвящена лингвистическому анализу литературного стиля И. Нечуя-Левицкого. Рассмотрены изобразительные средства в описаниях природы из его отдельных повестей. Определены функции используемых стилистических приемов и роль пейзажа в раскрытии авторского замысла. Показано сходство описаний природы И. Нечуя-Левицкого с особенностями литературного фольклорного жанра. Выделены общие черты его литературных пейзажей и картин художников-пейзажистов.

Ключевые слова: пейзаж, контуры, сравнение, эпитет, повтор, фольклор.

The article is devoted to linguistic analysis of literary style by I. Nechui-Levitsky. The characteristic features of some nature descriptions from his main stories are considered. The functions of stylistic means and their role in the landscape descriptions for disclosure of the author's intention are determined. Similarity of the nature descriptions by I. Nechui-Levitsky and the peculiarities of literary folklore is shown. The common features of his literary landscapes and works of landscape painters are emphasized.

Key words: landscape, contours, comparison, epithet, repetition, folklore.

Постановка проблеми. Іван Нечуй-Левицький є одним із найвідоміших українських авторів XIX – XX ст., видатним письменником-реалістом, чий твори були перекладені російською, білоруською, молдавською, польською, німецькою, чеською та угорською мовами. Кожен великий письменник має свій стиль, тобто теми, описувані проблеми, відповідні жанри, найчастіше вживані лексичні і стилістичні засоби. Можна сказати, що авторський стиль (ідіостиль) – це система художніх засобів і прийомів письменника, його творча манера в літературній течії або напрямі. Однією з основних і характерних рис художнього стилю І. Нечуя-Левицького є реалістичні описи української природи. Академік О. Білецький зазначав, що *«у нього майже немає творів, куди пейзаж не входить би як обов'язковий елемент»* [1, с. 323]. Пейзаж є невід'ємним компонентом усіх творів І. Нечуя-Левицького, але більш повному розумінню художнього тексту сприяє його стилістичний аналіз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темі лінгвістичного аналізу була присвячена стаття С. Бибик «Та ніч, як Божий рай» (лінгвопоетика пейзажотворення у творі Івана Нечуя-

Левицького «Ніч над Дніпром») у 79 випуску «Культури слова». У ній автор проаналізувала особливості лексичних засобів, що використовувалися письменником. Однак найбільшу популярність І. Нечую-Левицькому принесли повісті, написані ним у кінці 70-х – на початку 80-х рр., саме вони увійшли в число кращих творів української літератури. Філологи Т.П. Беценко і С.П. Сергієнко у статті «Мовна майстерність Нечуя-Левицького як пейзажиста» виділили лексико-семантичні групи слів, використані в описах природи, але не ставили перед собою завдання виконання стилістичного аналізу.

Постановка завдання. У зв'язку з цим метою нашої статті є визначення функції виражальних засобів, використаних для описів пейзажів у повістях «Кайдашева сім'я» (1879 р.), «Бурлачка» (1880 р.), «Старосвітські батюшки та матушки» (1884 р.). Ці твори належать до періоду розквіту творчості І. Нечуя Левицького, часу, коли його естетичні погляди й особливості ідіостилу вже сформувалися.

Серед головних завдань дослідження можна виділити такі:

– аналіз стилістичних засобів І. Нечуя-Левицького, використаних для створення словесних картин природи;

– виявлення зв'язку його літературного стилю з особливостями слов'янського фольклору;

– з'ясування впливу полотен художників-пейзажистів на формування його художнього стилю.

Виклад основного матеріалу. За часом творчість І. Нечуй-Левицького збіглася з появою в Російській імперії товариства передових художників-реалістів (передвижників), учасників популярних пересувних виставок. Серед членів товариства були українські художники, які набували високої професійної майстерності в петербурзькій Академії мистецтв. Малювальні школи (згодом училища) відкривалися також в Одесі, Харкові та Києві [6, с. 478]. Об'єднанню та зміцненню мистецьких сил України сприяли Товариство південноросійських художників у Одесі, Київське товариство художніх виставок. Любов до рідного краю, відчуття природи як важливого чинника в понятті «батьківщина» стало основою формування в живопису реалістичного пейзажного жанру [6, с. 479]. Слід зауважити, що живопис та інші види образотворчого мистецтва завжди цікавили І. Нечуй-Левицького, його улюбленою картиною було полотно Куїнджі «Українська ніч». Він захоплювався малюванням, і в музеї с. Стеблева на Черкащині зберігаються виконані ним кілька картин.

Письменник був особисто знайомий із художником-графіком М. Жуком, проректором Одеського художнього інституту. Здійснюючи поїздки в Київ, Харків та Одесу, І. Нечуй-Левицький міг безпосередньо знайомитися з художніми полотнами передвижників і їх зображеннями на листівках. Поштові художні листівки (поштові картки) з'явилися в Російській імперії в середині XIX ст. і, ставши популярними, швидко поширилися по країні. Особливістю таких карток було те, що на них не друкувалися репродукції картин. Художник, який брався за роботу над картою, створював на папері окремі повноцінні твори.

У XIX ст. пейзажисти часто зверталися до зображення широких степових і горбистих просторів. Свої картини вони будували за перспективно-панорамним принципом. Популярними ставали мотиви природних літніх ландшафтів України, берегів Дніпра, сільських білих мазанок. На полотнах художники майже завжди зображували географічно визначену місцевість.

Взаємозв'язок між живописом і літературою відзначали багато дослідників. Вже сама поява

реалізму стала чинником, що зблизив у другій половині XIX ст. ці два види мистецтва [9, с. 93]. Реалістичний напрям сприяв прагненню письменників і живописців конкретизувати образи природи, максимально детально і достовірно їх зафіксувати. І. Нечуй-Левицький, використовуючи систему мовних образотворчих засобів, також створював у своїх повістях наочно-образні і деталізовані картини українських ландшафтів.

У всіх творах І. Нечуя-Левицького описи природи починаються з точних вказівок географічних назв місцевості, що свідчить про реалістичність зображуваних ландшафтів. Автор показує широкі панорамні картини природи Надросся, видимі спостерігачем немов здалеку. Розглянемо, як приклад, словесні образи пейзажів із різних повістей письменника.

Недалеко от Богуслава, коло Росі, в довгому покрученому яру розкинулось село Семигори. Яр в'ється гадюкою між крутими горами, між зеленими терасами; <...> На дні довгого яру блищать рядками ставочки в очеретах, в осоці, зеленіють левади. Греблі обсажені столітніми вербами. В глибокому яру ніби в'ється оксамитовий зелений пояс, на котрому блищать ніби вправлені в зелену оправу прикраси з срібла. Два рядки білих хат попід горами біліють, неначе два рядки перлів на зеленому поясі. Коло хат зеленіють густі старі садки.

На високих гривах гір кругом яру зеленіє старий ліс, як зелене море, вкрите хвилями. Глянеш з високої гори на той ліс, і здається, ніби на гори впала оксамитова зелена тканина, гарно побгалась складками, позападала в вузькі долини тисячами оборок та жмутів. В гарячий ясний літній день ліс на горах сяє, а в долинах чорніє. Над долинами стоїть сизий легкий туман. Ті долини здалека ніби дишуть тобі в лице холодком, лісовою вогкістю, манять до себе в тінь густого старого лісу.

Під однією горою, коло зеленої левади, в глибокій западині стояла чимала хата Омелька Кайдаша. Хата потонула в старому садку... [7, с. 153]

Ключові слова в цьому описі – це гори, ліс, долини, яр, тобто топографічні об'єкти, а також прикметник «зелений». Однорідні обставини з повтором прикметника *між крутими горами, між зеленими терасами* сприяють створенню ритму оповіді. Цей стилістичний прийом часто зустрічається в літературній поезії білин [5, с. 318]. Щоб створити зриму картину неосязних гірських і горбистих просторів, порослих лісовими масивами, письменник вдається до розгорнутих метафор і прийому порівняння,

уподібнюючи гірську місцевість зеленому морю, покритому хвилями. Аналогічні гіперболічні порівняння також є одними з найбільш високо-частотних у слов'янських фольклорних жанрах: в історичних піснях, українських думах, чарівних казках і в билинах.

За допомогою епітетів *довгий, покручений* в описі зображені контури яру, а його образне порівняння з гадюкою передає довжину і звивистість ліній. Колір і обриси балки автор повторно акцентує порівнянням з *оксамитовим зеленим поясом, на котрому блищать ніби вправлені в зелену оправу прикраси з срібла*. Біля підніжжя гори видніються сільські будинки. Їх білизна виділена метафоричним порівнянням із перлинами і посилена тавтологічним повтором кореневої морфеми: *рядки білих хат по під горами біліють, неначе два рядки перлів*. Лаконічними антонімами зображений світлотіньовий контраст лісу на сонячних гірських схилах і в темних долинах: *ліс на горах сяє, а в долинах чорніє*. У тексті присутній лексичний ряд назв рослин: *верби, очерет, осока, черешні*, які деталізують картину. Для зображення мощі і товщини дерев вжиті епітети, які вказують на їх вік *старі, столітні*.

Садиба Кайдаша видно немов у наближенні. Велика кількість зелених рослин передається метафоричним дієсловом, яке створює яскравий і візуальний образ: *Хата потонула в старому садку*.

У цьому описі художник слова, І. Нечуй-Левицький, використовує яскраві контрастні фарби, чіткі лінії і світлові ефекти. Створена ним картина нагадує графічне кольорове зображення, одночасно вона реалістична і відчутно конкретна.

Картина українського села стала однією з головних тем письменника. Сільські пейзажі він часто показує видимими ніби здалеку, з великої відстані. Одним із таких яскравих прикладів є опис природи в повісті «Бурлачка».

Звенигородський повіт – пишній куточок України, край садків, Шевченкова батьківщина! Пишна Шевченкова пісня вилинула з розкішного краю, убраного в чудові старі садки.

Од самого берега Росі, на південь, де Канівський повіт межують з Звенигородським, починається такий рай, якого трудно знайти на Україні. Дрібні та круті гори од самої Росі йдуть ніби крутими хвилями. По крутих горах, по глибоких долинах подекуди зеленіють дубові та грабові старі ліси. Усі села суспіль ніби залиті старими садками, їдеш селами, неначе густими лісами: по обидва боки улиць скрізь стоять садки, наче зелені стіни. Здорові черешні та груші зовсім закривають білі хати. Село Керелівка, де жив і

бідував Тарас Шевченко, все потонуло в старих садках, неначе у здоровому лісі.

Одно село зовсім запало в глибоку долину і неначе потонуло в білому цвіту садків, як у молочному озері; друге стоїть на спадистій горі й красується в яблунях та черешнях проти сонця, неначе біле марево в прозорій імлі. Там дець на широкій долині розлився довгий став; кругом ставка над самим берегом біліє смуга з вишневих та черешневих садків. Ставок блищить на сонці, неначе дзеркало, вправлене в срібні рами, закутані дорогою білою, прозорою тканкою. А там далі, серед зеленого лісу на долині, стоїть присілок в садках, – і здається, ніби серед лісу схопились біле полум'я, а здорові груші та яблуні, подекуди розкидані між зеленими грабами, стоять у цвіту, наче срібні канделябри, розкидані по лісі.

Уся долина заросла садками, неначе повилася густим хмелем. Кругом села піднімаються спадисті гори на три боки. Гори вкриті садками, а там, вище, садки сходяться з старим дубовим лісом. Ліс обступає село, наче густа зелена хмара...

Ніде не видно ні хат, ні повіток. Тільки синій дим з виводів над зеленим морем показує на ті місця, де стоять хати. Густе гілля позвішувалось з тинів на улиці й зовсім позакривало хати. Тільки подекуди через листя блищать білі стіни хат, лиснять проти сонця вікна або де-не-де під гіллям сіріє клуня. Їдеш селом, і тобі здається, що їдеш лісом. Дерево в садках старе, товсте; черешні здорові, як дуби, груші – як липи, розложисті яблуні – густі, як руно [7, с. 6].

Фрагмент починається з номінативного окличного речення. У ньому автор вказує географічне положення місць, де розгортається дія повісті. Авторське емоційне ставлення до описуваного пейзажу виражено оціночними прикметниками *пишний, розкішний, чудові*.

Письменник знову акцентує в описі контурні лінії пейзажу, образно порівнюючи гори з хвилями, виділяючи їх обриси тавтологічним повтором епітета *круті*: *круті гори од самої росі йдуть ніби крутими хвилями*. Повтор прикметника і однорідних обставин *по крутих горах, по глибоких долинах* стилізують мову під ритмічну билину розповідь і підкреслюють контрасти рельєфу місцевості [5, с. 318; 2]. Для зображення ландшафту автор використовує біло-зелену колірну гаму. Образ весняної сільської картини створюється уподібненням квітучих садів білим молочним озерам, у яких *неначе потонуло село*. Обриси старих дерев виділено їх порівнянням із формою канделябрів. Окремі білі будинки далеко видно нечітко, так, немов зображені в повітряній пер-

спективі на полотні, викликаючи асоціації з *білим маревом в прозорій імлі*.

Вид сільської вулиці дається в наближеному вигляді. Попереду хати просвічуються крізь густу зелень, їх ошатні білі відтінки підкреслені метафоричним дієсловом *блищать*. Красу дерев передано епітетами *старе, товсте, здорові, розложисті, густі*. Паралельні конструкції фрази створюють ритм.

Для зображення лісу письменник знову використовує гіперболічне порівняння: *Ліс <...> наче густа зелена хмара*, однорідні означення *дубові та грабові* конкретизують картину. Етнографізми *клубня, повітка, тин, хата* і розмовні слова *супіль, вівід, усі, тканка* передають національний колорит українського сільського побуту.

Препозитивне положення присудків щодо підметів зумовлюють спокійний тон розповіді і створюють візуальну статичну картину [3, с. 261]. *Стоїть присілок в садках; піднімаються спадисті гори; <...> блищать білі стіни хат, лиснять проти сонця вікна або де-не-де під гіллям сіріє клубня.*

Ще більш статичним виглядає такий пейзаж:

Широко розкинулось село Вільшаниця, недалеко од Росі, по зелених горбах та долинах... На південь за пологими левадами та сіножатями, за купами вільхи та верболозу, проти синього неба ясно вирізувалась ламана смуга горяного берега Росі. По горах та западинах мріли ліси; поміж лісами ніби тонули в срібній імлі то там, то там села, блищали хрести на білих банях церков, мріли на пригорках білі хати. Високий берег, оповитий прозорим туманом, мрів в далечині, неначе поетичний міраж в прозорому синьому небі [7, с. 280].

У цьому тексті за допомогою складносурядних і простих речень письменник зображує окремі фрагменти єдиного широкого ландшафту. Опис виконує різні функції: позначає місце дії і створює певну емоційну атмосферу. Використання однорідних означень і обставин, повторів сполучників імітує фольклорний стиль. *<...> за пологими левадами та сіножатями, за купами вільхи та верболозу, проти синього неба.* Контурна лінія гірського берега відображена епітетом *ламана*. За допомогою ситуативних синонімів *імла, туман, міраж* автор показує розмиті обриси лісу, крутого берега, сільських будинків. Дієслово *мріли*, посилене повтором, підкреслює їх віддаленість від глядача. Можна сказати, що ця картина схожа на легкий акварельний пейзаж, написаний у півтонах і переливах кольору.

Пізніше в літературному стилі і творчій манері письменника намітилися окремі зміни. У кінці

XIX ст. європейська культура була охоплена новою течією – естетизмом. Цей стиль виник у декоративно-прикладному мистецтві і проявився головним чином в оздобленні інтер'єрів. Художники зверталися до витончених рослинних орнаментів, кольорових панно і стилізованих образів на картинах [10, с. 360]. Нова течія проявилася і в галузі літератури.

I. Нечуй-Левицький негативно поставився до нового стилю і до виниклих на його основі літературного символізму, модерну, декадансу. Письменник вважав, що найкращим напрямом у мистецтві є принципи реалізму, національності, народності і демократизму. Однак згодом у його пізніх творах поряд із реалістичними широкими краєвидами також з'явилися окремі зарисовки, які більш нагадують вишиті на шовку візерунки, наприклад: *Старі абрикоси були обліті білоружею цвітом од верху і до низу. Через рідкі гілки синіло чисте ясне весняне небо. Світ сонця лився через білий цвіт абрикосів, і по синьому небі, як по шовковій ткани, ніби були розкидані білі, обсіпані цвітом гілки, білі букети, білі віночки [8, с. 220].*

Або *Усе небо обсіпане зорями, наче перська темно-синя матерія, заткана золотими цятками [7, с. 548].*

Але літературний естетизм не став самоціллю письменника. Окремі його прояви можна пояснити постійним інтересом Нечуй-Левицького до культури інших країн. Вузький націоналізм був йому чужий. Письменника привертала іноземні мови, музика європейських композиторів, література зарубіжних країн [4, с. 124]. Однак він також захоплювався слов'янським фольклором і народознавством. Пейзажі Надросся в I. Нечуя-Левицького ставали не тільки фоном, на якому відбувалася дія його повістей, а й засобом психологічної характеристики персонажів і символом сучасної йому України.

Висновки. Характерними особливостями в описах ландшафтів у I. Нечуй-Левицького є споглядальне ставлення до природи, зображення її краси і мальовничості, створення статичних панорамних картин, наче видимих у просторовій перспективі. Наявність географічних і ботанічних назв у текстах вказують на місцевість, де відбувалася дія повісті, і сприяють деталізації пейзажів.

У літературному пейзажі будь-якого письменника колорит має не менше значення, ніж у живописному. Більш специфічним засобом живопису є власне лінія і світлотінь. Всі три складники також характерні для ідіостилу I. Нечуя-Левицького. У його описах зустрічається безліч прикметників, які позначають контурні лінії: *круті гори, спа-*

дисті гори, покручений яр, ламана смуга, пологі левади. Одним із характерних прийомів письменника стала акцентуація кольору і створення контрастних колористичних поєднань білих і зелених тонів, білих і синіх. Прикметники, що позначають колір і контури, автор підсилює тавтологічними повторами.

В описах Нечуй-Левицький за допомогою метафоричних епітетів відображає ефект світлоповітряної перспективи: *в срібній імлі, білим маревом.* Іншими словами, письменник зображує свої пейзажі мовою живопису.

Третя особливість його ідіостилю – це візуальність. Нечуй-Левицький за допомогою нестан-

дартних яскравих порівнянь і розгорнутих метафор створює живі зримі образи. Реалістичність і точність зображення природи у письменника поєднуються з її поетизацією. Письменник широко використовує стилістичні засоби, характерні для билин і українських дум. У системі його образотворчих засобів домінують розгорнуті метафори, гіперболи, стійкі порівняння зеленіючих горбистих просторів із зеленим хвилястим морем. Знайомство з полотнами художників-пейзажистів і поетикою слов'янського фольклору сприяли підкресленій мальовничості, зримості та фактурності його мови і вплинули на мовне оформлення його творів і вибір образотворчих засобів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білецький О.І. Зібрання праць у 5 т. К.: Наукова думка, 1965. Т. 2. Українська література XIX – початку XX століття. С. 317–367.
2. Былина. *Энциклопедия Кругосвет*. URL: [http://www.krugosvet.ru/ enc/kultura_i_obrazovanie/literatura/BILINA.html](http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/literatura/BILINA.html).
3. Голуб И.Б. *Стилистика русского языка*. Москва: Айрис-Пресс, 2008. 448 с.
4. Історія української літератури XIX століття в 3 т.: навч. посіб. / за ред. М.Т. Яценка. К.: Либідь, 1997. Т. 3. 432 с.
5. Коваль А.П. *Практична стилістика сучасної української мови*. Київ: Вища школа, 1987. 351 с.
6. *Культурологія: українська та зарубіжна культура*: навч. посіб. / за ред. М.М. Заковича. Київ: Знання, 2009. 589 с.
7. Нечуй-Левицький І.С. *Твори* в 2 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 2.
8. Нечуй-Левицький І.С. *Над Чорним морем*. Харків: Фоліо, 2008. 224 с.
9. Суворова Е.И. В.В. *Стасов и русская передовая общественная мысль*. Лениздат, 1956. 152 с.
10. Тарабра Д. *Стили в искусстве: от романтики до модерна*. Москва, 2009. 383 с.